

Елеонора Соловей

“ЗБЕРІГАТИ ВІЧНО... ДО 1967 РОКУ” (про слідчу справу Володимира Свідзінського)

Стаття вводить у науковий ужиток матеріали архівної слідчої справи видатного українського поета Володимира Свідзінського (1885–1941), містить докладний виклад та аналіз цих матеріалів у контексті проблематики створення майбутнього літопису життя і творчості поета як основи для його наукової біографії.

Ключові слова: слідча справа, арешт, донос, репресії, реабілітація, поет, поезія.

Eleonora Solovey. “To keep perpetually... until 1967”: Volodymyr Svidzinsky's investigatory record

The paper introduces the archival investigatory files re an outstanding Ukrainian poet Volodymyr Svidzinsky (1885–1941). The author gives a detailed account of these materials and analyses them in order to create a chronicle of the poet's life and work, and, further, to lay down the foundations of his academic biography.

Key words: investigatory files, arrest, delation, repressions, rehabilitation, poet, poetry.

Перше максимально повне видання творів В. Свідзінського, базоване на академічних принципах [див.: 6], закономірно інспірувало розгортання літературознавчих, меншою поки що мірою текстологічних, досліджень

8 вересня виповнюється 65 років Елеонорі Степанівні Соловей – докторові філологічних наук, провідному науковому співробітникові відділу компаративістики Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка Національної академії наук України. Елеонора Соловей – авторка книжок “Поэтический мир В.Луговского” (М., 1977), “Лариса Рейснер. Очерк жизни и творчества” (М., 1985), “Поезія пізнання: Філософська лірика в сучасній літературі” (1991), “Українська філософська лірика” (1998), “Невпізнаний гість: Доля і спадщина Володимира Свідзінського” (2006), упорядник видань: С.О.Єфремов. Літературно-критичні статті (1993), Сергій Єфремов. Вибране (2002), Володимир Свідзінський. Твори: У двох томах. (2004), науковий редактор книжки “Сергій Єфремов. Щоденники (1923-1929)”. Редакція щиро вітає колишню співробітницю журналу “Радянське літературознавство”, зичить їй міцного здоров'я і творчої наснаги на многії літа.



спадщини поета [див., зокр.: 3; 4; 5]. Водночас актуальними залишаються і проблеми його життєпису: сама доба, а також ціла історія цієї тривалої відсутності й надто непростого повернення спричинилися до невідшкодовних утрат документів і свідчень, до значних лакун у тій хроніці трудів і днів митця, котра в перспективі мала би постати як літопис життя і творчості. Останній, за усталеною практикою, уможлиблює наукову біографію письменника.

У такій ситуації знайдена в архівах слідча справа Свідзінського заслуговує на якнайпильнішу увагу: природно очікувати, що матеріали її суттєво доповнять відомості про поетове життя та про його трагічний фінал. І хоч такі очікування, визнаємо одразу, дещо перебільшені, не справджуються повною мірою, однак недооцінювати це джерело все одно не можна.

Слідча справа Свідзінського вражає читача в контексті згаданої “історії відсутності та повернення” – найперше тим, що ці документи збереглися¹. Але також тим, що створює відчуття неповноти: так, ніби зазнала певної “чистки”, і надія довідатися, хто ж “настукав” на поета, за чийм доносом його було заарештовано в Харкові 27 вересня 1941 року, тане вже під час першого перегляду паперів. Перегорнувши останню сторінку й закривши течку, залишається визнати, що саме цього ми вже, либонь, не дізнаємось ніколи, й утішатися знову, адже принаймні дещо заціліло. Як у всіх подібних випадках – попри унікальність аналізованої долі – ми вступаємо тут у “задзеркалля”, у світ жорстокого абсурду, алогізму й дикої сваволі, у світ вивернутих, як поспіхом скинутий рукав, понять.

Можна припускати, що доносу як такого й не існувало: ім’я поета могло прозвучати на якомусь допиті з вуст жертви; зафіксоване в іншій справі, воно, залежно від контексту, могло зумовити цей арешт і цю справу. Тут криються макабричні парадокси, несумісні з етичним імперативом. Адже йдеться про те, що немислимо жорстоко було знищено чималий гурт в’язнів, яких із наближенням німців до Харкова вирішили етапувати на схід, – і серед них одного з найкращих українських поетів ХХ ст. Немає могили спаленого поета, як і всіх тих, хто загинув разом із ним, і навіть місце цього аутодафе слідча справа не тільки не уточнює, а, як побачимо, радше робить іще проблематичнішим – тож чи не мав би той попіл дужче стукати в груди співвітчизників? То більше, що на сьогодні вже відомо чимало фактів таких “зачисток”, іноді просто на території тюрем...

Справу № 72569² під грифом Управління НКВС у Харківській області проваджувало російською мовою; перекладатиму з усією належною ретельністю. Відкрито її 26 вересня, тобто напередодні арешту. Напевно, каральна машина в ті дні працювала на повну потужність, бо провадили цю справу, одверто кажучи, “пішаки”: два сержанти держбезпеки, Бакуров та Шевченко (ініціали співробітників у цих документах не заведено було писати). Щоправда, перший – натоді старший оперуповноважений, а другий – начальник відділення СПО (російська аббревіатура: “секретно-политический отдел”). Хоча формальностей дотримано, та затвердив постанову про арешт, датовану днем арешту, замість начальника УНКВС, майора держбезпеки Сафонова, напевно, його заступник: це засвідчує скісна рисочка біля слова “начальник”. Санкціонувати арешт також мав обласний прокурор Панасюк, але перед “прокурором” акуратно дописано “зам.”, обидва підписи нерозбірливі. Лише заступник начальника СПО молодший лейтенант Пярін “підмахнув” свою

¹ Справа зберігається в Державному архіві Харківської області. У верхньому правому кутку обкладинки біля друкованого грифа “Хранить вечно” (“Зберігати вічно”) від руки дописано “Зберігати до 1967 року” (певна річ, теж російською).

² Це номер, під яким було заведено справу. Архівний номер – 07993.

згоду особисто. У висліді постанова, що міститься на одній сторінці, скріплена п'ятьма підписами: двома вгорі, трьома внизу.

Справа постала на основі одержаних органами “матеріалів про злочинну діяльність Свідзінського Володимира Юхимовича, 1885 року народження, уродженця с. Маяново, українця, безпартійного, тимчасово не працює, мешкає по Лютівській вул. № 29”. Отже, наявність доносу таки видається ймовірною. Що ж він сигналізував? Переповідається докладно: “Свідзінський В. Ю. у минулому служив за Петлюри в міністерстві преси, різко антирадянськи настроєний проти заходів партії та уряду. Систематично веде антирадянську агітацію, вихваляючи німецьку армію та очікуючи на її прихід”.

Саме на цій підставі прийнято ухвалу про арешт та обшук.

Тут не обійтися без пояснень. Свідзінський справді на той час був безробітним: з “Літературного журналу” його звільнено ще у квітні. Редакція, де працював багато років і де його цінували, мусила “відмежуватися”, коли у пресі зчинився скандал довкола збірки Свідзінського “Поезії”, виданої наприкінці 1940 р. Схвальні відгуки (Ол. Полторацького, Ю. Корецького) потонули у вереску досвідчених і завзятих “ревнителів” Г. Скульського, А. Клоччі, М. Шеремета й інших. У президії харківської організації Спілки письменників відбулося обговорення книжки; власне, співвідношення схвальних і несхвальних відгуків особливої ваги не мало: існував прецедент, достатній для подальших цькувань. А зводився він до того, що в літературі, уже цілком приборканій та прирученій, узагалі могла з'явитися така книжка. Її іншоприродність стосовно тодішньої літератури надто явна, і навіть два вимучені вірші, про Сталіна та про Жовтень, нікого не могли ввести в оману: вони не міняли загальної тональності збірки, що так виразно нагадувала читачам про існування, усупереч усьому, справжньої поезії.

Пухнаті лапки, віяла, колосся,
Поламаний вітрами очерет,
Кубло змії, русалчине волосся
На синім склі писав мороз-поет;

І вечір був, і радісна утома,
І муркання дрімливого кота,
І біля грубки золота солома,
А у печі пожежа золота;

І ум втрачав свою звичайну владу
Над дійсністю, і видива чудні,
Як літні хмари із-за зелен-саду,
Зринаючи, являлися мені.

Це вірш 1938 року “Передмова до казки”; саме він, а не ті дві “оди”, визначав тональність “скандальної” книжки, – як і поезії “Старезний сад стоїть, бувало...”, як спогади “І час далекий, і земля далека...” або “Листок на холод скаржитья листку...”, як сумовите “Охайно позамітано двори...”, урочисто-радісне “Потьмилася небесна синьота!...” й непереврене “Блукаю вдень то в луках, то в гаю...” з його щемливими та водночас і визивними словами про “голоси”, що долинають із “темряви, з Великої розлуки”... Здавалося б, такої поезії вже не було й не могло бути...

“...У минулому служив за Петлюри в міністерстві преси...”. Хтось таки розкопав той найщасливіший у поетовому житті кам'янець-подільський період,

коли нехай навіть доводилося сутужно й голодно, але то була доба української державності! Навчання в Огієнковому українському університеті, робота редактора, науковця, архівіста, великі плани й надії... “Міністерство преси” – своєрідна гіпербола видавничого відділу Подільської народної управи, де Свідзінський справді деякий час служив.

“Антирадянськи настроєний” – типовий тогочасний штамп, звинувачення, котре наліплювали з легкістю, тимчасом як спростувати, позбутися його було важко. Однак у справі Свідзінського це звинувачення дещо конкретизоване: “Систематично веде антирадянську агітацію, вихваляючи німецьку армію та очікуючи на її прихід”. Отже, схоже, що були-таки необачні розмови, висловлювання.

Про істерію в карних органах Харкова безпосередньо перед приходом німців яскраво свідчать спогади Ю. Шевельова: людей допитували, вербували, шантажували, переконуючи, що “в грізні воєнні часи кожен радянський патріот повинен допомагати викривати всі небезпечні елементи” [8, 289].

Чи можна собі уявити, що Свідзінський, анахорет і мовчун, раптом став таким необережним, підставився, *заговорив* – про те, про що вже так давно навчився мовчати? “Три радості у мене невідіймані: Самотність, труд, мовчання...”. Ще 1925 року він переїхав до Харкова, зрозумівши незворотність змін. Настала вочевидь інша доба, а що усвідомлював себе людиною тієї, попередньої, то й слід було перегорнути сторінку та зачатися.

...І, обчеркнений колом мовчання,
Я глухіше, сумніше горю,
Я горю, як китайський ліхтарик,
Забутий на гілці в старому саду.

Це з вірша 1933 р. “Лице люстра мертвіє в тіні...”. Надто вже багато пережито відтоді, від часу переїзду; чимало пройшло перед очима такого, чому й наймення годі було добрати. Процес СВУ 1930 року, розкуркулення, колективізація, великий голод 1932–1933 років як тотальне нищення української людності. Самогубства Хвильового і Скрипника, далі постишевські “антинаціоналістичні чистки” 1933–1934, вакханалія насильства 1937 року, відома як “Великий терор” або “єжовщина”. Той вир забрав і одного з братів поета, Олега. Усієї родини отця Євтимія, поетового батька, надто безпосередньо торкнулася наруга над церквою та її служителями.

Як твердить сучасний російський історик, саме цим комплексом пережитого пояснюється доволі неоднозначне ставлення до німців на самому початку війни: попервах у них сподівалися побачити “цивілізованих європейців, визволителів від колгоспів і сталінщини” [див.: 9]. Інша річ, що настрої окупованих розвіялися вже до кінця року: стало ясно, що Гітлер не збирався країну “дерадянізувати”, він мав на меті її знищити. Але все це деталі тієї справжньої історії війни, а також історії СРСР, котра, як визнають фахівці, ще й досі не написана³.

Того ж таки дня оті заступники Сафонова та Панасюка санкціонували нову постанову, цим разом уже на бланку: “про обрання запобіжного заходу”. Курсивом підкреслюю далі те, що в готову форму вдруковано на машинці. Уже відомий нам Бакуров, “беручи до уваги, що *Свідзінський В. Ю.* перебуваючи на свободі *може ухилитися від слідства та суду*, – керуючись ст. 143, 145 і 156 КПК (“кримінально-процесуальний кодекс”. – Е. С.) УРСР постановив:

³ Зокрема, про швидке розчарування харків'ян оповідають Любов Дражевська на основі рукопису І. Відмича-Бандури та Оксана Соловей із власних спогадів [див.: 2; 7]. Обидві авторки згадують і про загибель В. Свідзінського [2, 7; 7, 21].

Запобіжним заходом спроб ухиляння від слідства та суду *Свідзінського Володимира Юхимовича* обрати утримання під вартою, про що оголосити заарештованому під розписку в цій постанові”.

Молодший лейтенант Пярін знову засвідчив свою згоду з усім. Свідзінський розписався в тому, що постанову йому оголошено 2 жовтня. Написав був “сент.”: час для нього ніби зупинився, це трапляється з ув’язненими часто. Спробував виправити на “окт.”, тоді нижче, можливо, на вимогу слідчого, написав “октября”. Добре знаючи почерк і факсиміле поета, не можу позбутися відчуття, що цей його підпис, як і всі наступні у справі, видає безнадію та смертну тугу. Рокованим почувався давно, за останній рік це почуття загострилося вкрай.

Того ж дня зі слів заарештованого інший служака, теж сержант, але вже слідчий, на прізвище Нечаєв, округлим і впевнено-крупним почерком заповнив “Анкету заарештованого” та “Протокол допиту”. Отож в обох документах однаковий почерк, однакові питання, а отже, і відповіді. “Соціальне походження – *батько був священиком*”; “соціальний стан – *службовець*; а) до революції – *службовець*; б) після революції – *службовець*”.

Щодо освіти заарештований зазначив “*незакінчена вища*”; фактично він мав дві вищі освіти, але через обставини бурхливого часу не мав дипломів: ні Київського комерційного інституту, ані Українського університету, а згодом Інституту народної освіти в Кам’янці-Подільському (в університеті слухав лекції протягом кількох семестрів, в ІНО навчався в аспірантурі). Проте можна припускати, що кваліфікувати свою освіту як *незакінчену вищу* взагалі мав за краще: тавро “гнилого інтелігента” переслідувало людей цього типу. Вже стільки їх було винищено! Може, через те зацілілі стали ще помітніші, беззахисніші.

Ціла низка питань, що змушують відповідати “ні”, “ні”, “ні”: яким репресіям піддавався – судимість, арешт тощо; які має нагороди (ордени, грамоти, зброя тощо) за радянської влади; категорія військового обліку; служба в Червоній Армії (Черв. гвардії, у партизан. загонах); служба в білих та ін. к.-р. [сиріч контрреволюційних] арміях; участь у бандах, к.-р. організаціях та повстаннях.

На цьому тлі відповіді “*безпартійний*” та “*українець*” уже також скидалися на визнання якоїсь провини!

У долученому до справи ордері № 5 на обшук та арешт Свідзінського чомусь не зазначене ім’я співробітника-виконавця, можливо, через поспіх: ордер чинний упродовж трьох діб, але арешт здійснено того ж дня, коли він виписаний. Натомість сам ордер часто взагалі виписувався заднім числом: аби підшити до справи. Утім, є ознака, що в цьому випадку так не було. У графі “мешкає” вписано адресу, за якою поет тривалий час винаймав кімнату: “вул. *Лютівська № 29*”; у другому вільному рядку олівцем дописано “*Б. Основа*”. Що вулиця Лютівська знаходиться саме на дальній околиці біля приміської залізничної колії – на Основі – міг не знати хтось із виконавців: водій, приміром, тож імовірно, що приписка передбачала саме це. “*Б.*” – напевно, “*бывшая*”, тобто “*колишня*”.

Хоч у Постанові про запобіжний захід “сімейний стан” підсудного чомусь зазначено як “*одружений*”, проте насправді Свідзінський уже давно був удівцем; і в анкеті, й у протоколі щодо складу сім’ї вказав лише: донька Мирослава, 20 років, учиться в технікумі.

Немає жодного сумніву, що серце ув’язненого поета млоїло від болю й тривоги не лише за Мирославу: що буде з матір’ю? Батько помер у голод; ще тоді поет, відвідавши батьків, журився, що в батька спухли ноги, що наступного літа, може, вже й не буде до кого приїхати (досить необачно писав про все це в листах [5, т. 2, 419, 421]). Помер і брат Павло; нічого не знати

було про засудженого брата Олега (тепер відомо, що загинув на початку 1942 р. в Безимянлагу), сестра Олена з родиною подалася на шахти Киргизії: тамтешніми заробітками сподівалися врятуватися від крайніх злиднів. Уламки колись великої родини...

Головний розділ протоколу – “Свідчення обвинуваченого”.

Питання: Де і ким (в качестве кого) ви служили при Петлюрі?

Відповідь: У видавничому відділі літературним редактором у м. Кам'янець-Подільський. Видавалися там тільки підручники і здається журнал “Экономическая жизнь Подолии”.

(Такий журнал справді існував і Свідзінський друкував там народознавчі матеріали, щоправда, ще до революції; тут ця назва, очевидно, мала засвідчувати політичну незаангажованість. – Е. С.)

Питання: В розпорядженні слідства є дані про те, що ви вели антирадянські розмови з приводу війни Німеччини з СРСР, вихваляли німецьку армію та очікували на її прихід.

Відповідь: Це неправильно, німців я ненавиджу (хтось потім підкреслив останнє олівцем. – Е. С.) і таких розмов я не вів, про це може підтвердити критик Гельфандбель (сержант держбезпеки Нечаєв не знав, та й не мусив знати прізвище Гельфандбейн. – Е. С.) Григорій Михайлович.

Протокол із моїх слів записаний правильно, мною прочитаний. <Підпис>

Оце невідоме Нечаєву прізвище – для чого Свідзінський його назвав? Після “єшовщини”, либонь, навіть школярі знали, що головне на допиті – нікого не називати, аби не спричинитися до ланцюгової реакції наступних арештів.

Проте єдине згадане Свідзінським прізвище, вочевидь, не було випадковим, це був свідомий крок. Г. Гельфандбейн, іще досить молодий на той час критик, був приятною і приємною людиною, розумівся на поезії, – одне слово, був добрим співрозмовником для опального, цькованого поета. Спогади про спільну роботу в “Літературному журналі” нічим не були затьмарені. Очевидно, вони розмовляли незадовго до арешту Свідзінського; очевидно також, що в цьому випадку Свідзінський усе ж виявив обережність і не мовив “зайвого”; а що співбесідник не був українцем, то слідство не мало би змоги вважати, ніби один націоналіст покликається на іншого, сподіваючись на алібі (сьогодні це може звучати химерно, однак таку логіку тодішніх карних органів засвідчують історики, знавці того періоду [див., зокр., 10]).

Фінал цієї історії, однієї з багатьох подібних, довго приховували, для того намагалися відправити в небуття як ім'я поета, так і його творчість. На щастя, це не вдалося, і сьогодні ми в загальних рисах уже знаємо застрашливу правду про те, як загинув Свідзінський, ствердивши містичний характер своїх передчувань (“В полум'ї був спервовіку І в полум'я вернуса знову...”). Але проблем іще лишається чимало. Слідча справа не надто в цьому допомагає, радше додає нові питання.

Виявляється, уже на початку наступного року безвісти зниклого поета почали шукати. На тлі отих масових знищень це видається неймовірним. Невже самі вжахнулися з особливо дикої жорстокості вчиненої розправи? Чи зрозуміли, якою втратою для культури була ця загибель? Далєбі, усе набагато простіше: справу № 72569 було *відкрито*, факт належним чином *зафіксовано*; натомість далі справа “зависла”: її *не було закрито*. Відповідно до встановленого порядку теку передано куди слід, що засвідчено “Довідкою” (сторінка дев'ятого справи), датованою 31 січня 1942 р. у І спецвідділі НКВС СРСР у м. Свердловську (з чого дізнаємося, що ця державної ваги служба з усім апаратом була туди евакуйована).

“Слідча справа № 72569, одержана (дату не проставлено, лише рік: 1941) з УНКВС Харківської обл. на обвинуваченого Свідзінського Володимира Юхимовича, евакуйованого у зв'язку з обставинами воєнного часу з прифронтової смуги і не виявленого в тюрмах (така специфічна “евакуація”. – Е. С.) здана до встановлення заарештованого (sic! – Е. С.) на тимчасове зберігання в архів 1-го спецвідділу НКВС СРСР.

Справу взято на контроль у 5-му відділенні 1-го спецвідділу НКВС СРСР”.

Підписали: за начальника (знову скісна рисочка) 5-го відділення 1-го спецвідділу якась Сахарова (розбірливий підпис) і за старшого оперуповноваженого (“ст.” закреслено) Н. Васильєв (із ініціалом). А начальник 1-го спецвідділу вгорі засвідчив, що “згоден” (підпис нерозбірливий, натомість датований: 31 січня 1942 р.).

Першого травня того ж таки 1942 року, незважаючи на свято (“Міжнародний день солідарності трудящих”), до “НКДБ СРСР” направлено запит із грифом “секретно”. У ньому – прохання надати співробітникові 5-го відділення тов. Лазаревій довідку, чи проходить за центральною загальнодовідковою картотекою 1-го Спецвідділу НКВС СРСР такий-от Свідзінський Володимир Юхимович.

На виконання цього запиту знадобилося кілька днів: 4-им травня 1942 р. датована “Довідка за центральною загальнодовідковою картотекою 1-го Спецвідділу НКВС СРСР”. Згідно з цією картотекою маємо такі відомості про означену особу:

Арешт 26/ IX – 41 (недбалість, неухважність, помилка в картотеці? Адже у справі чітко зазначений день арешту: 27 вересня).

Ст[атья] обв[инения] (себто стаття звинувачення) *54-10 ч. II*.

Це вельми зловісна стаття тогочасного Карного кодексу УРСР у редакції 1927 р.; вона ідентична статті 58-10 тогочасного Карного кодексу РРФСР, також у редакції 1927 р.; саме за цими статтями (“контрреволюційні злочини”) було заарештовано абсолютну більшість усіх репресованих.

Далі маємо дещо нове, раніше невідоме, тому подаю мовою оригіналу з усіма особливостями:

“...следовавший из т[юр]ьмы г. Харькова в т[юр]ьму г. Иркутск 18/ X – 41 сгорел в с. Бутырки Уразов. р-на Курс[кой] обл.

Тим же почерком, але вже олівцем дописано в дужках:

(свед[ения] с карт[отеки] тюр[емного] упр[авления]).

Формою довідки передбачено, що її мав би підписати “Начальник 1-го отд-ния 1 Спецотдела НКВД СССР”, однак його підпису немає: зазначила своє прізвище лише громадянка Сєрова, яка “довідувалася” про суть справи (“справку наводила”) і виявила службову ретельність, зазирнувши до ще однієї картотеки.

Отже, з'ясувалося, що цей дивний конвойований піший етап мав-таки цілком певну мету, теж дивну (щоб не сказати божевільну, зваживши на відстань та наближення зими): в'язнів мали допровадити до тюрми в Іркутську. Але якщо окремий факт і сприймається як безумство, то вже сукупність аналогічних фактів указує на невипадковість і певну систему. Заарештований в один день зі Свідзінським російський поет-оберіут А. Введенський⁴ 20 грудня 1941 р. помер, як зазначено в Довідці з його слідчої справи (за “Актом про смерть” із тієї ж справи – 19 грудня), “під час слідування путі етапом з м. Харкова до м. Казань”, що засвідчили 29 грудня начальник лікарні, підпорядкованої НКВС Татарської АРСР, та зав. справочинством тієї ж лікарні, а затвердив 31 грудня

⁴ У Харкові оселився 1936 р., одружився з Галиною Вікторівною, авторкою спогадів про Свідзінського (уперше опубліковані: “Український засів”, 1993, № 3).

заступник наркома внутрішніх справ ТАРСР. “Акт про смерть”, підписаний начальником конвою та лікарем, повідомляє, що “труп померлого зданий на станції (замість назви прочерк) для захоронення” [1, 109].

Отже, з'ясовується, що місцем загибелі Свідзінського, можливо, стало не село Непокрите поблизу Старого Салтова, як уважалося досі, а інший населений пункт, котрий, як зазначає довідка, старанна громадянка Серова встановила за іншою картотекою. Наскільки все це достовірно – важко сказати. Усі наведені документи засвідчують певну систему фіксації судочинства та принаймні позірну бюрократичну точність; можливо, це наслідки формально засуджених “перегинів” “Великого терору” 1937–38 років. Тоді, у ті два роки, за політичними звинуваченнями заарештовано понад 1 мільйон 700 тисяч людей і держава щодня вбивала в середньому тисячу своїх громадян. Але “Великий терор” – лише пік безперервного, по суті, процесу, що тривав усі сімдесят років режиму. Тож належний облік був справою нереальною, натомість ніяк не могло обійтися без паліативів, аналогічних до “квазісудових інстанцій” під час того ж таки “Великого терору” (ОСО (особливі наради), “трійки”, “двійки” тощо). Радянська бюрократична система, тим більше в цій “делікатній” сфері, начебто передбачала точність і суворий контроль, але насправді, як і вся Система в цілому, вельми тяжіла до халтури, “показухи”, оковамилювання.

У кожному разі, вказаний у довідці населений пункт достеменно існував, підтвердження містить, наприклад, “Книга пам'яті Белгородской області”: на хуторі Бутирки Уразовського району Курської області народився один із репресованих 1937 року селян-колгоспників, Ємельян Гладков; там-таки й прожив свої 47 років, там був заарештований за тією ж статтею 54-10... Ті Бутирки розташовані недалеко від Старого Салтова. А частина території нинішньої Білгородської області входила тоді до складу Курської.

Первісно слідча справа В. Свідзінського складалася саме з описаних тут документів; 29 січня 1942 року вже згадуваний оперуповноважений Н. Васильєв зазначив на третій сторінці обкладинки, що у справі “прошито й пронумеровано дев'ять піваркушів (“п/листов”)”.

Однак у шістдесяті роки, під час кампанії реабілітації колишніх репресованих, слідча справа поета дещо поповнилася. Тут з'явилися витяги з протоколів допитів свідків; такі показання відігравали роль чи то підстави для реабілітації, чи то додаткової мотивації. Письменників Наталю Забілу та Володимира Владка допитували 6 березня 1964 р. одразу у двох справах: В. Свідзінського та вже згаданого тут А. Введенського. Оригінали свідчень Н. Забіли та В. Владка зберігаються у справі Введенського; обоє заперечують те, що свого часу інкримінувалося поетові: “Ніяких ворожих антирадянських висловлювань із його (В. Свідзінського. – Е. С.) боку я не чула ні особисто, ні за відгуками про нього інших наших товаришів-письменників” (Забіла); “Ніяких фактів ворожої діяльності з боку Свідзінського я не знаю” (Владко).

Натомість третій протокол у справі Свідзінського поданий в оригіналі: пенсіонерку Валентину Сергіївну Цимбал, 1909 року народження, розпитували тільки про Свідзінського, котрого вона знала як доброго знайомого її чоловіка, журналіста (на той час минуло вже 10 років, як він помер). Вона так само запевнила, що ніколи не чула ні від самого поета, ні від інших людей про його “антирадянські висловлювання проти заходів партії та уряду”: знала загиблого як “радянську людину, патріотично налаштовану”. Посвідчила також, що арешт літератора, про який довідалася від Мирослави, був для неї несподіванкою, що поет “провадив скромний спосіб життя”. Останнє у світлі того, що знаємо про ті обставини сьогодні, слід розуміти як життя в безпросвітних злиднях.

Допитові цих свідків передували ще деякі акції: у справі є довідка з Державного архіву Хмельницької області від 11 грудня 1963 р., де під грифом “Секретно” сповіщається на запит слідчого відділу УКДБ в Харківській області, що “документальними матеріалами про службу при Петлюрі на Свідзінського Володимира Юхимовича архів не володіє”. Рекомендацією звернутися в цій справі також до Центрального державного архіву Жовтневої революції та соцбудівництва міста Харків начебто, як побачимо, скористалися, однак документального підтвердження немає. Натомість зажадали від Книжкової палати УРСР бібліографічні дані про твори А. І. Введенського та В. Ю. Свідзінського; примірник довідки з Книжкової палати також наявний у справі. Він містить цінні відомості про деякі довоєнні видання й навіть про їхні накладі, разючі, як на сьогоднішні наші мірки: дитячі книжки вже тоді опального Введенського виходили кількістю по двадцять тисяч примірників, перекладена Свідзінським “Повість про те, як один мужик двох генералів прогонував” Салтикова-Щедріна мала наклад 27 тисяч, а його ж переклад Пушкінової “Русалки” в рік широко відзначеного століття загибелі Пушкіна вийшов тиражем 50 тисяч.

Наслідком усієї суми означених спільних зусиль працівників держбезпеки (“розгляд архівної справи та матеріалів перевірки”) стала *ПОСТАНОВА (Про припинення карної справи)* від 28 березня 1964 р. У ній, і це, напевно, найважливіше, визнано, що “якихось доказів у здійсненні Свідзінським указанного злочину (себто всього того, що йому інкримінувалося. – Е. С.) у справі немає. Свідків не допитувано” (останнє, щоправда, дивно: а як же протоколи допитів Н. Забіли, В. Владка та В. С. Цимбал, здійснені на початку того ж таки березня?); а також що “компрометаційних матеріалів на Свідзінського В.Ю.” в Харківському та Київському КДБ, як і в архівах Харкова, Києва та Хмельницького, немає.

Отже, на підставі всього зазначеного майор Шуліка, що вів цю справу, “ПОСТАНОВИВ: Подальше провадження в карній справі № 07993... припинити за п. 2 ст. 6 КПК (Кримінально-процесуальний кодекс. – Е. С.) УРСР... Архівну кримінальну справу... здати на зберігання”. Тут варто пояснити, що п. 2 ст. 6 КПК саме й означає “через відсутність складу злочину”. Начальник слідчого відділу підполковник Самаркін своїм підписом висловив із цим цілковиту згоду. Тож 10 квітня 1964 р. Мирослава Свідзінська розписалася в одержанні Довідки про все це: і про припинення справи, і про відсутність складу злочину. Але слова “реабілітація” в цій довідці ще немає. Воно, те слово, щоправда, є в постанові президії Спілки письменників України про “поновлення у правах членів Спілки письменників”. Постанова датована червнем того ж таки 1964 р., згідно з нею нащадкам реабілітованих Літфонд навіть виплачував одноразову допомогу в сумі 600 крб. Проте прізвище Свідзінського в тому документі, на жаль, відсутнє. Мало минути ще майже стільки ж часу: 21 рік. “Довідка про реабілітацію” датована 28 серпня 1995 р.; її доньці поета вже просто надіслали поштою. Ця довідка докладніша за попередню, після відомостей про арешт сповіщається, що “У зв’язку з обстановкою воєнного часу Свідзінський В. Є. етапований углиб країни і загинув при пожежі 18. 10. 1941 р.”. Далі вже відоме нам про припинення справи тощо. І фінальний акорд, те головне, на що знадобилося дедво не півстоліття часу і що було нарешті визнано вже в іншій державі: “Свідзінський Володимир Єфимович реабілітований”. Саме цим документом і завершується слідча справа поета, котра у свій спосіб і своєю мовою переповідає його долю, водночас набуваючи й “параболічного” змісту як оповідь про долю цілої літератури й навіть цілої культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Викторов Б.* Александр Введенский и мир, или “Плечо надо связывать с четырь”: Для младших школьников. – Х., 2009.
2. *Дражевська Л.* Діяльність органів самоврядування і громадських організацій у Харківській області в 1941–43 рр. // *Дражевська Л., Соловей О.* Харків у роки німецької окупації 1941–1943; Спогади. – Нью-Йорк, 1985. / Українська Вільна академія наук у США: Доповіді і повідомлення. – № 2.
3. *Кісельова А.* Семантична мова фольклорної традиції в поезії М. Ключова та В. Свідзінського // *Магістеріум*. Вип. 29: Літературознавчі студії. НаУКМА. – 2007.
4. *Кісельова А.* Про один загадковий вірш В. Свідзінського та контексти його розуміння // *НаУКМА: Наукові записки*. Т. 72. – К., 2007.
5. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Філологічні науки*. Вип. 13. – Кам'янець-Подільський, 2006.
6. *Свідзінський В.* Твори: У 2 т. / Вид. підгот. Е. Соловей. – К., 2004. – Т. 1, 2.
7. *Соловей О.* У Просвіті і навколо // *Дражевська Л., Соловей О.* Харків у роки німецької окупації 1941–1943; Спогади. – Нью-Йорк, 1985 / Українська Вільна академія наук у США: Доповіді і повідомлення. – № 2.
8. *Шевельов Ю.* (Юрій Шерех). Я – мене – мені... (і докруги). Т. I: В Україні. – Х. – Нью-Йорк, 2001.
9. *Чубайс І.* Велика Вітчизняна: Коли ми позбудемося хибних міфів? // *Дзеркало тижня*. – 2008. – № 23.
10. *Шановал Ю.* Доля як історія. – К., 2006.



Андрій Печарський

КРИМІНАЛЬНА ТЕНДЕНЦІЯ ЕКСТЕРНАЛІЗАЦІЇ В ЖИТТІ І ТВОРЧОСТІ АНДРІЯ ГОЛОВКА (українська сторінка шекспірівської отеллогії)

Стаття присвячена жакхливій сторінці життєпису ранньої творчості Андрія Головка – убивству дружини й малолітньої доньки. Основну увагу зосереджено на психологічній мотивації письменника стосовно скоєного злочину, що з ідеологічних причин був прихований силовими структурами радянської влади. Методологічний інструментарій інтерпретації відповідної проблематики передбачає співіснування елементів двох різних наукових дисциплін – літературознавства і психоаналізу.

Ключові слова: екстерналізація, ідентифікація, перенесення, суїцидальні нахили, едіпів комплекс, терапевтичний альянс, психічна реальність, соціально-психологічний “синдром Павлика Морозова”, психоаналітичний метод і тощо.

Andriy Pecharsky. Criminal externalization in life and works of Andriy Holovko: Ukrainian chapter of Shakespeare's othellology

The article sheds light onto the most gruesome page of A. Holovko's early years, that is, onto his killing of his own wife and underage daughter. We focus our attention mainly on the psychological background of the homicide which was concealed by the military and policing branches of government out of ideological reasons. The methodological basis of such analysis provides for the coexistence of literary criticism and psychoanalysis.

Key words: externalization, identification, transference, suicidal ideation, Oedipal complex, therapeutic alliance, mental reality, Pavlik Morozov's syndrome, psychoanalytic approach.

Життя й рання творчість А.Головка репрезентують своєрідну українську сторінку шекспірівської отеллогії – трагедію людської довіри, ревностів, убивства й нескоєних суїцидальних нахилів. Саме поняття “екстерналізації” (один із психологічних механізмів самозахисту) було введено американським психоаналітиком К.Хорні задля всебічного розгляду тенденції відчуження людини від свого реального “Я”, зокрема перекладання тягаря власної відповідальності чи внутрішніх проблем на зовнішні фактори.